

Бранислав КОВАЧЕВИЋ*

ДОПРИНОС ДИНАСТИЈЕ ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ ПРОУЧАВАЊУ И ТУМАЧЕЊУ ЦРНОГОРСКЕ ПРОШЛОСТИ

Црногорски Петровићи Његоши, владалачки дом и династија, представљају по много чему атипичну појаву европске историје у времену док су управљали Црном Гором, а толико закониту у повјесници своје земље и народа. Исто тако и њихова земља и народ од краја XV вијека бивају све више европски куриозум: династија – нетипична у типичном времену Отоманског империјалног царства и вишестољетне опсаде Европе, аутентична у неаутентичним приликама европске равнодушности према судбини њихове земље, једина тачка слободе на цијелом простору Отоманске империје, чије су западне границе стизале пред врата бечког ћесара а оне афричке до Пиринеја. Руски цареви су на сјеверу бранили посљедње остатке византијског духовног наслеђа. На политичкој и етничкој карти поробљеног дијела Европе свијетлио је примјер Црне Горе и Црногораца – којима је слобода постала судбина. На унутрашњем плану, управо Петровићи уносе осмишљен активан наступ у ратно стање и крваво бесудно доба, у ужасну стварност духовно васкрснуће и државну идеју.

На државном огњишту које се вјековима, још од Краљевства Словена, преносило с мјеста на мјесто, Петровићи Његоши су пропирали потуљени а неугасли пламен црногорске државности, на Цетињу, удахнули дух и душу црногорском растуреном бићу, непокорном и непокореном, које је управо ту – усамљено у Отоманском царству, пулсирало жишком неугаслом, будући националну свијест црногорску, која није пристајала да мисли и постоји као раја, ни у оквирима Турског царства ни у оквиру сопствене државе, остатку остатака претходница Црне Горе, која је себе ослобађала и самостварала изнова – афирмишући слободу и опстанак, постављајући све гласније своја права, намећући *црногорско ишишање* у контексту рјешавања *исшочног ишишања*.

* Доктор историјских наука, редовни професор Филозофског факултета, Никшић.

Петровићи афирмишу то питање у перманентном рату за опстанак и сопствену будућност, који није престајао, сналазећи се и храбро и мудро у процесима и догађајима којима се на почетку њихове владавине није могао назрети исход (а богме ни касније и, што је парадоксално, ни данас).

У општој духовној пустоши коју је донијела отоманска владавина над највећим дијелом Црне Горе, који је као цјелина све до 1878. био *de jure* инкорпориран у контекст троконтиненталног царства, док је њен самообнављајући, непокорни и непокорени подловћенски остатак *de facto* био слободан – али без иједне праве просвјетне, културне а камоли научне установе, без модерних органа државне и судске власти, тако рећи без игдје ичега.

Осим Општецрногорског и Главарског збора, као органа општеплеменске власти црногорског друштва, племенских судова и обичајног права – црногорски „пустињаци цетињски” били су једине стварне, живе државне институције. Они су стварали историју и историја њих, Црну Гору и она њих. Док је земља била у сталном рату и војнички логор – банули су црногорски владике Петровићи међу неписмени народ и на остацима дукљанско-зетске, Војислављевића, Балшића и Црнојевића државе започели саздање новог државног здања Црне Горе.

На развалинама Црнојевића манастира, у коме су печатане књиге првотипне, и на рушевинама двора у коме је била библиотека и чуване тапије државне, на приличном заборау сопствене прошлости, на узалудном ратовању за млетачке и друге туђе интересе, у часу појаве руског колоса у Европи и на Балкану – дошли су Петровићи као духовна громада (непогода за непријатеље) Црне Горе као месије свога народа, голобрадимладићи који су стасавали и сиједјели преко ноћи.

Црна Гора је створила династију Петровић Његош да би опстала – а та династија саздавала је Црну Гору да не би нестала. Судбине су им се толико испрепеле, па су у једном моменту потонуле и нестале заједно.

Петровићи нијесу само творци нововјековне Црне Горе, утемељивачи њене потоње државности и црногорског идентитета, него и њени културни ствараоци, реформатори, просвјетитељи, писци њене *прве историје*, не рачунајући старе дукљанско-зетске летописце и хроничаре, особито попа Дукљанина и његово дјело *Sclavorum regnum*, чији препис потиче из каснијег времена. Као покретачи, протагонисти и учесници у историјским процесима, догађајима и збивањима, они су постали предмет истраживања историјске науке, као и Црна Гора под њиховом управом, преко два вијека. С друге стране, они су и сами настојали да разумију, обухвате, сажму и протумаке црногорску даљу и ближу прошлост и да је представе не народу, који ју је заборавио, него и европској јавности и великим силама, од чије воље и наклоности је зависила судбина малих народа и земаља.

О *Историји о Црној Гори* владике Василија, објављеној 1754. у Русији, првој која је проистекла из пера једног Петровића Његоша, доста се писало.

Али нијесу у праву они историографи који ово дјело виде искључиво као политички меморандум и трактат упућен на адресу своје покровитељице и заштитнице царске Русије, а посредно и на адресе европских великих сила.

Како год било и какве год биле намјере и самог аутора, непобитно је да је у наслову наглашено да је у питању *историја*, и то не било чија и било каква него *историја Црне Горе*, односно *историја о Црној Гори* – у ствари: *ѿовјесница црногорска*.

Допринос те књиге владике Василија проучавању и тумачењу црногорске прошлости, као и допринос и заслуге цијеле династије, дакле свих седам Петровића, пет владика и два свјетовна господара, јесте и предмет нашег рада. Било би претенциозно да детаљније анализирамо допринос сваког од владика и владара из куће Петровић Његош тумачењу црногорске прошлости и њеном проучавању.

Историја о Црној Гори владике Василија јесте први покушај да се прошлост ове земље представи у цјелини и први покушај њене синтезе. Значај ове књиге превазилази не само намјере њеног аутора него и њену историографску реалну вриједност у представљању и тумачењу укупне прошлости Црне Горе. Иако њен аутор није био „ни доучен ни доспреман” за тако велики задатак и високи циљ, његов допринос као *ѿрвоѿ историкоѿрафа* је велики, а значај његовог дјела огroman, из више разлога.

Василијева *Историја* је настала у општој црногорској пустоши и заборау. Када је објављена било је прошло преко 1420 година од установљења прве архиепископије у предсловенској Дукљи (Превалитани), 738 година од смрти Светог Јована Владимира односно ступања на пријесто Стефана Војислава, родоначелника династије Војислављевића, 565 година откако је Стефан Немања освојио Дукљу – Зету, порушио градове и укинуо њену државност, а 535 година откако је установљена православна (српска) Зетска епископија и 365 година од Косовског боја, који је све више добијао митски карактер; такође прошло је било 333 године од посљедњег Балшића и 258 година од посљедњег владајућег Црнојевића (Ђурђа), а само двије године мање од штампања *Окѿоиѿа ѿрвоѿласника* у штампарији црногорској и само 50 година од „истраге потурица” за вријеме владике Данила, коју владика Василије уопште не помиње, иако прати важније догађаје и бојеве све до пред свој одлазак из Црне Горе у Русију. Зато је веома занимљиво и подстицајно за данашњег историчара да се компаративно позабави владиком Василијем, а надам се његовом *Историјом*.

Осим тога што представља почетак црногорске историографије, његово дјело је значајно и по томе што садржи и елементе географије Црне Горе (земљописа), нарочито у уводу његове *Историје*.

Поред догађаја које описује и прошлости са којом кореспондира, врло је занимљива свијест првог историописца о црногорском интегралном простору, чији је већи дио био под Турцима а мањи под Млетачком републи-

ком, и однос према црногорском државно-територијалном наслеђу. Управо је Василије афирмисао мисао да Црна Гора, када буде могла, неће освајати него ослобађати територије које су биле под туђином, а које су чиниле дио државно-територијалног бића њених претходника у средњем вијеку.

Истина, вријеме које је било прошло, без неопходних докумената и литературе, приморало је владика Василија да се више ослања на предање и традицију него на писане изворе и релевантна научна сазнања. Такође, тешко је утврдити којом се литературом и изворима уопште користио писац прве црногорске историје и, по свој прилици, аутор претежног дијела *Цетињског љетописа*.

Владика Василије своје казивање започиње причом о земљи и држави Зети, наглашавајући да је њено име обухватило цијели њен опсег и да је настало по истоименој ријеци. Иако гријеши у редосљеду, Василије зна за град Дукљу и за, по њему названу, Диоклитијску земљу односно државу. Такође, од њега потичу прве вијести за Вртоград, словенски назив за град Доклеју (Дукљу), као и то да је тај древни град „касније Симеон Немања разурио”.

Иако заснована више на предању и по карактеру романтичарска, Василијева *Историја о Црној Гори* садржи врло важне податке о прошлости, историографске и географске чињенице које су, заједно са начином излагања, да не кажемо и методом, прихватили његови настављачи, писци историја о Црној Гори или историја Црне Горе. С друге стране, видљив је утицај извора којима се владика Василије користио. То се нарочито огледа у казивању о Немањићима и њиховој држави, као и о турској најезди и освајањима. Легендарни карактер приче првог црногорског историографа нарочито је видљив у описима Маричке и Косовске битке. Тачно је уочио да Зета поново стиче своју самосталност под Балшићима, али је Василијево казивање о њима и Црнојевићима не само доста мутно него и нетачно, иако се ради о времену које му је било знатно ближе од немањићког периода, што упућује на то да му је на располагању била врло оскудна грађа о тим двјема династијама, а предање на које се ослањао било не само непоуздано него је завезало „мртве узлове” мијешајући њихово поријекло и сродство. Са знатно већом поузданошћу аутор *Историје о Црној Гори* говори о Црнојевићима и њиховој владавини, са обиљем драгоцјених података али и очигледних нетачности. По њему посљедњи Црнојевићи владају Црном Гором до 1516. године.

Необично је да владика Василије у својој *Историји* не помиње Црнојевића штампарију, чије инкунабуле је морао имати у рукама у Цетињском манастиру, као ни пад Црне Горе под отоманску власт (1496), што је врло занимљиво за истраживача његова дјела?! Да ли је то учинио намјерно или стварно није знао, осјећајући се као господар фактички слободног дијела земље, стално ратујућег с Турском царвином – остаје да се утврди. Василије изричито каже да последице Црнојевића Црном Гором владају митрополити, често помажући Млечанима, нарочито у Морејском и Кандијском ра-

ту, у борби против Турака, који су у знак одмазде и због неплаћања пореза на слободни дио Црне Горе подизали војне, као на непослушна и непокорна црногорска племена која су била под њиховом влашћу.

Посебна пажња посвећена је догађајима у доба владике Данила, жестоким борбама са Турцима, али не помиње Бој на Царевом Лазу, ни тзв. *исѿраџу ѿѿѿурица* коју налазимо у *Исѿорији* Петра I, иако су владици Василију ти догађаји били знатно ближи, завршавајући своје казивање са 1737. годином.

Уз све речено треба истаћи и Василијево схватање не само Црне Горе и њене ближе и даље прошлости него и народа које је тај простор насељавао. За себе, у обраћању грофу Иларионовичу, каже да је „смјерни пастир славеносрпскога црногорскога народа”, а у уводу у текст своје историје изричито говори о „*народу црногорском*”, љутећи се на разне варалице које се лажно представљају по Европи под црногорским именом, купујући за новац племство и титуле. Он истиче да „свак својим именом нека буде задовољан”. Посебно га је нервирало то што су многи у Русији и Аустрији „за заслуге народа црногорског” незаслужено и неправедно стицали за себе разне „награде и милости”.

Владика Василије кратко се критички осврнуо на *Краљевсѿво Словена* Мавра Орбина, или како он вели Мавроурбина, нарочито у вези са Немањиним поријеклом.

Из предговора својој *Исѿорији* види се донекле дио литературе коју је њен писац познавао, али би се могло утврдити у којој мјери је њу користио. Осим Орбина, он помиње „старе историје” које се налазе у Хиландару, Дечанима, Пећкој патријаршији и у „Црногорској Цетињској митрополији”, мислећи вјероватно на средњовековне списе и касније летописе, родослове итд. Он признаје да је ту литературу само дијелом својим очима видио.

Друга по реду историја из „круга Петровића Његоша”, поред оне из „круга Радоњића” и „*Крајкоџ описанија*” Јована Балевића, јесте „*Крајка исѿорија Црне Горе*” Петра I Петровића Његоша, чији почетак је сачуван у рукопису под насловом „*Исѿорија Зенѿе и Черњеј Гори*”. Владичину *Исѿорију* је тек 1835. у Његошевој „Грлици” објавио Димитрије Милаковић, напомињући да „изоставља” повеље Ивана Црнојевића које ће, наводно, бити „напечатене” у *Исѿорији* Симе Милутиновића, која тад још није била објављена, иако је Владика био замислио да их објави у свом тексту. И ова историја Црне Горе, као и она владике Василија, почиње од древне прошлости, али још даље – од Превале (Превалиса или Превалитане), која је касније добила име Зета (Зента) по истоименој ријеци. Петар I не помиње ни град Дукљу, али ни дукљанску државу под тим именом ако је, можда, не поистовјеђује са Праевалом. За разлику од Василија, он се више ослања на Мавра Орбина када помиње Немањиће и Балшиће, као и на самог Василија и на заплетено и непоуздано народно предање. Географски опис је сведен на двије–три реченице. Осим овлашног помињања Немањића и посљедица Косовског боја, Петар I је

већу пажњу посветио Балшићима и много више Црнојевићима, истичући да се под именом Црне Горе подразумева Горња Зета.

За разлику од Василија, Петар I је много више пажње посветио Црној Гори у доба „владика из разних племена” након одласка последњег Црнојевића, сталним притисцима и нападима Турака, умножавању потурчењака, учешћу на страни Млечана у борби са Турцима, разарању Црнојевића манастира, доласку Данила Петровића на столицу црногорских митрополита и обрачуну са потурчењацима. Као и Василије, и Петар I је посебно нагласио успостављање везе Црне Горе са Русијом Петра Великог, 1711. године, руско покровитељство и култ руског цара и државе, што је имало далекосежне посљедице за Црну Гору уклијештену између два турска санџака, Херцеговачког и Скадарског и Млетачке републике а касније Аустрије.

Димитрије Милаковић је у „Грлици” изоставио и народне (или Владичине) пјесме о бојевима са Турцима, уз исто образложење да ће бити објављене у Симиној *Историји*. Посебан значај имају руске царске грамате објављене у *Историји* Петра I, упућене владици Данилу и кнезу Луки Петровићу, у којима се Црногорци позивају да помогну Русији у рату са Турском, што су они прихватили не само са радосћу него и ријетким фанатизмом. На крају текста стоји Милаковићева примједба да се ту „просијецца Црногорска историја, коју је покојни Петар Петровић Његош, овдашњи митрополит, својом руком писао”.

Међутим, касније пронађени листић у коме се помињу догађаји из 1792. свједочи да је рукопис био обимнији, али га Милаковић није могао пронаћи. По Милаковићу, Петар I није, наводно, намјеравао да своју *Историју* оштампа, него само да она послужи као материјал за будућег историчара, да би му олакшао посао. Но, Милаковић је у сљедећим годиштима „Грлице” сам продужио тамо гдје се Светог Петра Цетињског *Историја* „просијецца”. Међутим, тешко је рећи колико Д. Милаковић, Сима Милутиновић Сарајлија и, донекле, М. Медаковић, нарочито прва двојица, „дугују” у својим историјама и Василију и Петру I.

Сима Милутиновић признаје да је његово дјело настало из усменог причања неких старих Црногораца а надасве казивања Петра I, али не и рукописа који је Милаковић публиковао. Он се у свему ослањао на Владичино казивање, али ни рукопис његове историје изгледа није му био непознат, иако је касно започет, под саму старост. Штавише, Сарајлија и у уводу својега „сочиненија” и у примједби на самом крају отворено каже да се и његово дјело прекида због тога што је са смрћу Петра I нестало и његов главни казивач и „ревијиви помоћник и руководитељ” за историју Црне Горе. Али, вели да се радује што је успио да од старог владара забиљежи, прими и спасе од заборава знање од најстаријих времена, да га сачува за савременике и потомке. Ако не би било публиковано, по Сими, све то огромно сазнање и историјско искуство било би укопано са покојним владиком црногорским.

Не улазећи у неку компаративну анализу *Крајке историје Црне Горе* коју је Милаковић објавио из рукописне заоставштине Петра I Петровића Његоша и *Историје Црне Горе од искона до новијег времена* коју је Сима Милутиновић објавио под својим именом, мора се истаћи неодољива сличност између та два текста и у чињеничком и у стилском погледу, само што је Симино штиво нешто комотније и знатно обимније, док је оно владике Петра I краће, одмјереније и поузданије.

Милаковићево „продужење” *Крајке историје Црне Горе* (штампано у Грлици 1935) објављено је у три наставка под истовјетним насловом (Грлице за 1836, 1837. и 1838. годину). Међутим, задарско и два панчевачка издања, допуњена, обухватнија и методолошки кохерентнија, појавила су се под насловом *Историја Црне Горе*. Све те историје настале су или настајале у вријеме док је Црном Гором управљао млади владика Раде, у његовом духовном кругу, под његовим државним и стваралачким утицајем.

Љубомир Ненадовић је, пошто је запањено јавност својом интригом да је спјев „*Смрти Смаил-аге Ченџића*” Његошево дјело, између осталог, успио и да заголица машту те исте јавности у „Писмима из Италије” (треће писмо, Београд 1881) испричавши да је владика Раде написао „*Историју Црне Горе*”, удешену за странце „који нас не познају”. Међутим, каснији његошолози (П. Поповић, Д. Вуксан) несумњиво су доказали да владика Петар II није написао никакву „историју Црне Горе”.

Наиме, пасионирани његошолог Павле Поповић је узалуд трагао за Његошевом „Историјом”, коју је требало да пошаље француском списатељу Беланжеу. Послије дугих истраживања испоставило се да је тај Беланже, користећи се Владичиним текстом, написао у неком француском листу фељтон о свом путовању у Црну Гору. Д. Вуксан сматра да је морао наљутити (1845) црногорског владика тако да је (опет по Љ. Ненадовићу) морао услиједити његов деманти због лажи које износи. Вуксан истиче да колико је погрдан за Црногорце текст Беланжеов толико је Његошев одговор жесток и да је све сушта лаж што је тај Француз написао о Црној Гори, а да уопште никада у њој није био, али је написао измишљотине, иако није ишао даље од Дубровника. Тридесет година након Његошеве смрти Ненадовић је опет унио забуну око Петра II и његове „историје” коју је наводно „написао” на тражење поменутог Француза. У писму П. Поповићу, Љ. Ненадовић је рекао да тај Његошев текст о Црној Гори, његова „историја Црне Горе”, „може бити штампан у каквом незнатном часопису, или у каквом подлистку неких новина”. Д. Вуксан је поуздано утврдио да је у неком подлистку штампан само чланак Беланжеов, али не и одговор владике црногорског. Вуксан је, последице солидног изучавања, закључио да се Његош није „занимао описивањем Црне Горе и њене историје” већ је написао обичан полемички новинарски чланак као одговор на текст француског списатеља Беланжеа. На жалост, Владичин текст још увијек није идентификован.

Треба посебно истаћи да је пјесничко дјело Петра II Петровића Његоша („Горски вијенац” и „Шћепан Мали”) имало не мало утицаја на тумачење црногорске историје, посебно питања „истраге потурица” у доба владике Данила, нарочито на ауторе који припадају тзв. *йаџриојској школи*. Такође, мора се нагласити и изузетна историографска употребљивост *йосланица* и других документа Петра I, као и његова насљедника Петра II.

Владика Данило и Сава, као ни књаз Данило, нијесу оставили никакав текст историографског карактера, али остала су документа и архивска грађа, писма прије свега, у којима се могу уочити неки ставови који могу имати не мали значај у сагледавању њиховог односа према приликама уопште, а према историји Црне Горе посебно, њихова промишљања о многим појавама друштвене збиље, политичког и културно-просвјетног живота. Међутим, то су само фрагменти, али су они и те како значајни за склапање мозаика у коме се оцртава цијела династија и истиче њен допринос и значај проучавању и тумачењу црногорске прошлости.

Посебно мјесто у томе заузима посљедњи владар из куће Петровић – Његош, Никола I, књаз па краљ и господар Црне Горе. Иако ни овај владар није написао „историју” Црне Горе, знатан број његових текстова: писама, говора, политичких и мемоарских списа, врло је драгоцен извор за изучавање црногорске прошлости његовог доба, збивања и догађаја у којима је Црна Гора, на челу са њим, била активни судионик и у којима се рјешавала не само судбина Црне Горе него и будућност цијелог балканског простора.

Мемоари и Политички списи Николе I Петровића Његоша, објављени постхумно, у три издања, представљају изузетно значајна и вриједна историографска штива. Она се односе на догађаје у којима је црногорски суверен лично учествовао, као и на личности које су били судионици и протагонисти тих догађаја. Ти текстови освјетљавају једну изузетно драматичну и важну историјску етапу Црне Горе од 1860/62. до почетка I свјетског рата. Као непосредном учеснику историје, краљу Николи је особито било стало, најмање из разлога таштине, да и сам остави аутентично виђење онога што је обиљежило његову владавину. Наравно да ти текстови неизбјежно носе и лични печат аутора, цијелу слику његовог субјективизма и личности, али и висок ниво историографске објективности, тако да се не ради само о личним успоменама и пристрасном приступу и суду, поготово што је црногорски књаз-краљ имао риједак дар да уочи историјски релевантне чињенице, политичке намјере, уз висок опрез и, надам се, критичност.

Мемоарски и политички списи Николе Петровића Његоша представљају драгоцен извор података и за данашњег историографа и научно су врло употребљиви, поготову што све до сада није завршен вишетомни пројект *Историје Црне Горе* нити је, и поред значајних студија и монографија о појединим питањима, доба његове владавине систематски обрађено.

Уз све то, ни модерна критичка историјска наука није могла да буде савим аутономна од идеолошких, политичких, па и психолошких, ваннаучних притисака.

Данас, са ове историјске дистанце, упркос многим слабостима, илузијама и заблудама краља Николе I, треба поновити ријечи Душана Д. Вуксана – да је за Црну Гору уопште, па и за црногорску историографију и разумијевање прошлости, „ријетко који владар радио и урадио колико краљ Никола”. Истина, не треба сметнути с ума да судбина посљедњег црногорског краља увелико симболише и сублимира и судбину његове земље и народа.

Била су времена када се помињање његова имена и цијеле династије изушћивало са страхом, када се њихова двовјековна битка за Црну Гору проглашавала за издају а њихова политичка мисао за јерес.

Допринос династије Петровић Његош и сваког њеног владара појединачно велики је не само у стварању и усмјеравању њене историје него и у изграђивању историјске свијести, за почетке црногорске историографије и историјске науке, заметке институција просвјете, културе и науке – и уопште црногорске државне и националне идеје, без обзира на скупе заблуде и лутања.

У свему црногорском што је било и обновљено под династијом Петровића, истиче се оно *духовно*, у коме и развој историографске мисли, визија и проучавање сопствене прошлости имају посебно мјесто и значај. Историја црногорске историографије о томе тек треба да да критички суд.

ЛИТЕРАТУРА

- Љеџојис јоја Дукљанина*. Увод, превод и коментар др Славко Мијушковић, Титоград 1967;
Историја о Црној Гори митрополита Василија Петровића, Подгорица 1985;
 Марко Драговић, *Митрополит Василије Пешировић Његош или Историја Црне Горе од 1750. до 1766*, Цетиње 1884;
 Владика Петар I Петровић Његош, *Крајка историја Црне Горе*, Грлица, Цетиње 1835;
 Сима Милутиновић – Сарајлија: *Историја Црне Горе од искона до новијега времена*, Београд 1835;
 Милорад Медаковић, *Повјестница Црне Горе од најстаријега времена до 1830. године*, Земун 1850;
 Димитрије Милаковић, *Историја Црне Горе*, Задар 1856;
 Иларион Руварац, *Монитенеџрина. Прилози за историју Црне Горе*, Београд 1899;
 Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968;
Крајки ојис Зеће и Црне Горе. Превео и приредио Божидар Шекуларац, Подгорица 1988;
Историја Црне Горе, књ. I-III, Титоград 1967-1975;
 Бранко Павићевић, *Стварање Црногорске државе*, Београд 1955;
 Драгоје Живковић, *Историје црногорског народа*, књ. I-III, Цетиње 1992-1996;
 Радослав Ротковић, *Крајка слушљивана историја Црногорског народа*, Цетиње 1996;
 Данило Радојевић, *Дукљански хоризонти*, Подгорица 1995;

- Повјесница Црногорска. Одабране историје Црне Горе од краја XIX вијека.* Приредио Маријан Машо Миљић; предговор Бранко Павићевић, Подгорица 1997.
- Владика Василије, *Историја и књижевности*. Приредио и превео Божидар Шекуларец, Цетиње 1996.
- Петар I Петровић Његош, *Посланице*. Приредио Душан Д. Вуксан, Цетиње 1935;
- Јевто Миловић, *Пејтар I Пејтровић – Његош, Грађа, 2 књ.*, Титоград 1987. и 1988;
- Јевто Миловић, *Пејтар I Пејтровић – Његош, Грађа, 4 књ.*, Титоград 1986-1993;
- Зборник докумената из историје Црне Горе (1685-1782)*. Спремио за штампу Јевто М. Миловић, Цетиње 1956;
- Петар I Петровић Његош, *Фреске на камену*. Избор, предговор, коментари Чедо Вукловић, Титоград 1965;
- Растислав В. Петровић, *Владика Данило и владика Сава (1697-1781)*, Београд 1997;
- Владика Данило, Владика Сава, *Писма (избор)*. Приредио Александар Младеновић, Цетиње 1996;
- Глигор Станојевић, *Црна Гора у доба владике Данила*, Цетиње 1955;
- Глигор Станојевић, *Митрополић Василије Пејтровић и његово доба (1740-1766)*, Београд 1979;
- Никола I Петровић Његош, *Аутобиографија. Мемоари. Путописи*, Цетиње–Титоград 1989;
- Никола I Петровић Његош, *Политички списи*, Цетиње–Титоград 1989.

Prof. dr Branislav KOVAČEVIĆ

CONTRIBUTION OF THE PETROVIC-NJEGOS DYNASTY TO THE STUDY AND INTERPRETATION OF THE MONTENEGRIN PAST

Summary

The Montenegrin Petrovic-Njegos family, the house of rulers and dynasts, was an atypical appearance in the European history. In the times when the Ottoman Empire was at the top of its power, when its armadas used to reach to Vienna, and its African boundaries were extended to Pyrenean Peninsula, it was only Montenegro in the Balkans, which stood as the only fortress of freedom in the vastness of the Empire. That was mostly due to the role of the Petrovic Njegos Dynasty, who came to power in Montenegro in 1697, and ruled it until 1918.

Montenegro raised the Petrovic-Njegos dynasty in order to survive, and the Dynasty strengthened Montenegro so that it would not perish. There is no doubt that the Petrovic-Njegos dynasts were the founders of modern Montenegro, creators of her culture, its reformers, authors of the first as well as of some later books depicting its history. They wrote the history of Montenegro to present it not only to the Montenegrins, but also to Europe and its powers upon whose good will, sympathy and interests, the destiny of small nations depended.

The first of those books is The History of Montenegro by Bishop Basil (vladika Vasilije), published in Russia in 1754. That was the very first attempt to present the history of Montenegro as a whole. It was the first attempt on geography of Montenegro, as well. Although the book was primarily based on tradition, and was romantic by character, it influenced its successors.

The second book, „A Short History of Montenegro”, written by Petar II Petrovic-Njegos, published in 1835, also, like the first one, started from the furthest past, from the time of Prevalitana.

The Montenegrin bishops Danilo, Sava and Peter II, and Prince Danilo, did not formally write histories, but their letters, epistles and other papers are the first rate material for a history.

Neither Prince, later King Nikola I Petrovic wrote formal histories, but his writing is based on history, and his speeches, political writings and memoirs are historical reading of a highest degree, throwing light onto his time (1869-1918). Those writings have both a personal subjectivity, and a high level of historiographic objectivity and a decent degree of critical approach.

The contribution of the seven dynasts Petrovic-Njegos is not only in writing historical works and primary historical documents, but also, and especially, in development of historical consciousness of the people of Montenegro, organization of state institutions, particularly those of education and culture.

